

ВІДГУК

офіційного опонента, кандидата психологічних наук, доцента кафедри клінічної психології Факультету наук про здоров'я Українського Католицького Університету

Аврамчука Олександра Сергійовича

про дисертаційну роботу КРОТЮК КАТЕРИНИ АНДРІЇВНИ

«Психологічні особливості розвитку ціннісно-сміслової сфери

військовослужбовців», подану на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія з галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки

Ступінь актуальності теми дисертації. У контексті сучасних подій в Україні, де військовослужбовці Сил безпеки та оборони змушені стикатися з постійним ризиком для здоров'я та життя через воєнні дії, соціальна нестабільність та високі вимоги до професійної діяльності в умовах довготривалого стресу, забезпечення психосоціальної підтримки та супроводу набуває додаткової уваги і визначає актуальні перспективи для розвитку досліджень у сфері психічного здоров'я. Аналіз сучасних досліджень показує, що участь у військовій діяльності, особливо в умовах бойових дій, може суттєво змінювати внутрішній світ людини, її життєві смисли та систему цінностей. Це може призвести до психологічних та посттравматичних порушень. Важливість розуміти ці зміни і реагувати на них адекватно забезпечують належну психологічну підтримку військовослужбовців та сприятимуть в адаптації до нових умов та поверненні до мирного життя після війни.

Дисертаційна робота Кротюк Катерини Андріївни має значний потенціал та робить вагомий внесок у розуміння та підтримку психічного здоров'я військовослужбовців, супроводу у вирішенні особистісних та професійних конфліктів, а отримані результати можуть сприяти підвищенню ефективності їхньої службової діяльності. Орієнтація на ціннісно-сміслову сферу особистості військовослужбовців та її компонентів є однією із ключових складових психологічної діагностики на всіх етапах професійного становлення, що

обумовлює аспекти реагування й психологічної гнучкості від моменту підготовки до активних бойових дій до етапу відновлення боєздатності. Обрана тема є досить складною та багатогранною, але водночас важливою і перспективною. Тому дисертаційна робота Кротюк Катерини Андріївни є актуальною, своєчасною та практично орієнтованою.

Зв'язок теми дисертації з державними та галузевими науковими програмами. Дисертаційне дослідження Кротюк Катерини Андріївни виконане в рамках наукової теми кафедри соціальної та практичної психології соціально-психологічного факультету Житомирського державного університету імені Івана Франка «Психічне здоров'я особи: сім'я, спільнота, нація» (державний реєстраційний номер 0119U102340).

Оцінка структури, змісту та форми дисертації. Дисертаційне дослідження містить анотації українською та англійською мовами, перелік умовних позначень, теоретичний аналіз літератури, розділ з методологією та описом матеріалів дослідження, два розділи, які відображають основні емпіричні результати, практичні рекомендації та висновки.

У «Вступі» зазначені актуальність теми, мета дослідження, наукова новизна та практичне значення, надається інформація про впровадження отриманих результатів, особистий внесок дисертантки та узагальнена інформація про публікації за темою дисертації, включаючи відомість про апробацію результатів на наукових конференціях.

Розділ 1 «Теоретичний аналіз проблеми розвитку ціннісно-сміслової сфери військовослужбовців» містить теоретичний аналіз сучасної літератури та структурований за підрозділами, що розкривають ціннісно-сміслову сферу з огляду компонентів особистості, які визначають її сприйняття світу, бачення власного «Я» і надає життю сенс. Катерина Андріївна розглядає цінності як осмислені значущі конструкти, що формують смислову систему та впливають на поведінку і розвиток особистості. Зазначається, що цінності й смисли є динамічними, розвиваються та змінюються під впливом життєвих криз і нових переживань. Визначено, що прагнення до смислу є важливою потребою

особистості, а задоволеність цією потребою визначається здатністю брати відповідальність за власні дії та розвиток. Одним із ключових показників наявності особистісного смислу виокремлено надання життю сенсу, що сприяє гармонійному розвитку. Дисертантка здійснює аналіз особливостей військової служби й робить узагальнення, що умови ведення бойових дій змінюють ціннісно-смыслову сферу особистості через стресове навантаження, постійний ризик та необхідність швидко реагувати на ситуацію. Зазначено, що ці зміни можуть призвести до реструктуризації системи цінностей і смислів, що впливає на їхню поведінку та життєвий шлях.

Кротюк К.А. наводить аргументований аналіз сучасних теорій щодо ціннісно-смыслові сфери особистості та зв'язку цих особливостей із військовою діяльністю. Представлені результати системного підходу до аналізу літературних наукових джерел дозволили узагальнити, що «ціннісно-смыслова реструктуризація військовослужбовців є обов'язковим етапом особистісного розвитку, мотивацією до подальшого самовдосконалення та визначення майбутніх перспектив».

Розділ 2 «Емпіричне дослідження розвитку ціннісно-смыслові сфери військовослужбовців» містить три підрозділи. Перший підрозділ «Методи та організація емпіричного дослідження розвитку ціннісно-смыслові сфери військовослужбовців в умовах ведення бойових дій» детально представляє теоретико-методологічні підходи до підготовки дослідження, його дизайн та етапи. Представлено та обґрунтовано методики, а також підібрані відповідні методи статистичної обробки даних. Дослідження охарактеризоване як лонгітюдне, яке проводилось упродовж 6 місяців із інтервалом психодіагностичного зрізу 2 місяці. Другий підрозділ представляє результати вивчення розвитку структурних компонентів ціннісно-смыслові сфери військовослужбовців в умовах ведення бойових дій. У підрозділі зазначається, що під впливом професійних вимог у військовослужбовців стають пріоритетними термінальні, інструментальні та соціальні цінності, пов'язані з безпекою суспільства та виконанням службових обов'язків. Водночас особисті

значущі цінності, такі як доброта, здоров'я, щасливе сімейне життя, набувають особливого значення, що свідчить про прагнення військовослужбовців до психофізіологічної стійкості та внутрішньої гармонії. У контексті виконання бойових завдань військовослужбовці звертають менше уваги на цінності, що стосуються охайності, широти поглядів та емпатії. Замість цього вони більше цінують вихованість, чесність, життєрадісність та незалежність. На думку авторки, це свідчить про те, що в контексті воєнних дій важливими стають якості, які допомагають зберігати моральні та етичні стандарти. Прояв вищих моральних якостей та особистісне визначення переконань відносно важливих питань визначають продуктивну стратегію поведінки військовослужбовців. Третій підрозділ зосереджений на аналізі розвитку психологічних характеристик військовослужбовців в умовах ведення бойових дій за багаторівневим особистісним опитувальником (БОО) «Адаптивність-200». За результатами досліджень Кротюк К.А. вказує, що спостерігається підвищення нервово-психічної стійкості, комунікативного потенціалу та військово-професійної спрямованості у військовослужбовців, що свідчить про їхню здатність ефективно функціонувати у стресових ситуаціях. Також відзначає зменшення рівня девіантної та суїцидальної поведінки, що, на думку дисертантки, може бути результатом підвищеної психологічної стійкості військовослужбовців. Зазначено, що у контексті ведення бойових дій військовослужбовці демонструють підвищені адаптаційні та комунікативні можливості, а також виявляють більш глибоке осмислення вимог професійної діяльності та військової майстерності. Кротюк К.А. узагальнює, що ці позитивні зміни можуть бути пов'язані із змінами у внутрішній системі цінностей та переконань військовослужбовців, а також із їхнім досвідом та професійною зрілістю.

У розділі 3 «Розвиток ціннісно-сислової сфери військовослужбовців» Кротюк К.А. представляє результати емпіричного дослідження тренінгової програми підтримки ціннісної стійкості військовослужбовців. У першому підрозділі наводиться обґрунтування теоретико-методологічних принципів побудови та структури тренінгової програми підтримки ціннісної стійкості

військовослужбовців, яка спрямована на зміцнення вже сформованих цінностей та переконань і сприяє підтримці їхнього рівня адаптованості та стійкості до бойового стресу під час виконання бойових завдань. Розробка цієї програми обґрунтована необхідністю підтримувати та зміцнювати цінності, які є вже значущими для військовослужбовців, оскільки це допомагає забезпечити їхню успішну професійну діяльність у майбутньому, особливо у районах ведення бойових дій. Основу методології цієї тренінгової програми складають концептуальні засади програми розвитку здібностей та обдарованості «Три кроки» О. Музики. Вказується, що розвиток здібностей має великий вплив на вибір особистістю свого подальшого розвитку та використання власного потенціалу. Такий підхід допомагає військовослужбовцям усвідомити важливість їхніх здібностей та сприяє їхньому розвитку в різних сферах життя. Базові завдання програми включають підтримку позитивного ставлення до себе, рефлексію власної поведінки та діяльності, сприяння навичкам продуктивного поєднання власних цінностей з цінностями оточення, мотивацію для осмислення та надання ціннісного значення військовій діяльності, а також визначення можливостей саморозвитку та життєвих перспектив відповідно до осмислених цінностей.

У підрозділі 3.2 презентовані дані ефективності тренінгової програми підтримки ціннісної стійкості військовослужбовців. У результаті дослідження були визначені значущі цінності військовослужбовців у контрольній та експериментальній групах на етапах первинного та контрольного вимірів. Ці цінності були структуровані у десять груп: особистісний розвиток, духовність, сімейні стосунки, людські чесноти, безпека, морально-етичні норми, лідерство, здоров'я, комунікація та гедонізм. Кількісний аналіз показав, що військовослужбовці експериментальної групи, порівняно з контрольною, більше проявляли сталість у визначенні референтних осіб, що свідчить про їхнє ціннісне осмислення та значення у професійному та життєвому становленні. Також були встановлені достовірні відмінності між цими групами у кількісних показниках значущих цінностей, що статистично підтверджує вищий рівень осмислення

військовослужбовцями безпеки та лідерства внаслідок проходження тренінгової програми підтримки ціннісної стійкості.

Підрозділ 3.3 містить рекомендації офіцерам-психологам щодо психологічної роботи з військовослужбовцями.

Робота завершується 5 висновками, що розкривають завдання, сформульовані дисертанткою. Висновки відповідають поставленим завданням та містять наукову новизну.

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій у наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації. Основні результати дисертації висвітлені у 12 наукових працях, 9 з яких є одноосібними. Серед них: 5 статей опубліковано у наукових фахових виданнях України; 7 науково-популярних праць, з яких 3 опубліковані у збірниках тез всеукраїнських науково-практичних конференцій та 4 – у міжнародних.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх новизна, повнота викладу в опублікованих працях. Наукова новизна дослідження, представленого в дисертаційній роботі, підтверджує глибоке розуміння та унікальний підхід до вивчення ціннісно-сміслової сфери військовослужбовців на різних етапах професійної діяльності. Перший ключовий внесок полягає в тому, що *вперше* проведено емпіричне дослідження розвитку ціннісно-сміслової сфери військовослужбовців на різних етапах професійної діяльності, зокрема в районах ведення бойових дій; адаптовано методологію суб'єктно-ціннісного аналізу для надання психологічної допомоги військовослужбовцям; запропоновано структурну модель розвитку ціннісно-сміслової сфери військовослужбовців в умовах ведення бойових дій. Другий важливий аспект наукової новизни полягає в *удосконаленні* особливостей розвитку ціннісно-сміслової сфери військовослужбовців на різних етапах професійної діяльності, змісту понять «ціннісно-сміслова сфера особистості», «підтримка ціннісної стійкості», рекомендацій щодо психологічної роботи офіцера-психолога військової частини. Третій важливий аспект дослідження — *подальшого розвитку* набуло уявлення

про розвиток ціннісно-смиислової сфери особистості ранньої та середньої дорослості, особливості професійної діяльності військовослужбовців, зокрема в умовах ведення бойових дій, обґрунтування теоретико-методологічних принципів побудови та структури тренінгових програм психологічного супроводу військовослужбовців. Апробація тренінгової програми додає практичну значущість до теоретичного внеску дисертаційної роботи.

Оцінка рівня виконання поставленого наукового завдання та рівня оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності. Мета, яку ставить перед собою Катерина Андріївна, – концептуалізувати проблему розвитку ціннісно-смиислової сфери військовослужбовців в умовах ведення бойових дій та обґрунтувати доцільність використання методології суб'єктно-ціннісного підходу для підтримки ціннісної стійкості військовослужбовців.

Визначені завдання дослідження, об'єкт, предмет, методи є логічними для досягнення поставленої мети. Сформульовані дисертанткою висновки та рекомендації випливають із мети роботи та повністю розкривають завдання дослідження.

Дослідження ґрунтується на достатньому обсязі матеріалу:

- опрацьовано 214 наукових джерел;
- психодіагностичний інструментарій є валідним та надійним, який зарекомендував себе у науковій та практичній діяльності;
- статистичний аналіз відбувався з використанням сучасних методів та програмного забезпечення відповідно до поставлених завдань;
- тренінгова програма підтримки ціннісної стійкості військовослужбовців має достатню теоретико-методологічну обґрунтованість.

Використання належних методів дослідження та адекватний обсяг первинного матеріалу гарантували репрезентативність отриманих даних, їхню достовірність і дозволили обґрунтувати виявлені закономірності, сформульовані висновки та практичні рекомендації дисертантки.

Практичне значення результатів. Практичне значення отриманих результатів полягає у розробці оригінальної структурної моделі розвитку

ціннісно-сміслової сфери військовослужбовців в умовах ведення бойових дій, авторської тренінгової програми підтримки ціннісної стійкості, які можуть бути використані викладачами закладів вищої освіти у розширенні науково-методологічного матеріалу, практичними та військовими психологами у консультативній та психокорекційній роботі для продуктивної структури ціннісно-сміслової сфери, офіцерами-психологами військових частин у психологічній роботі щодо підтримання ціннісної стійкості військовослужбовців.

Дані про відсутність текстових запозичень та порушень академічної доброчесності. Під час детального розгляду дисертаційної роботи не було виявлено будь-яких порушень академічної доброчесності (академічного плагіату, самоплагіату, фабрикації, фальсифікації).

Зауваження щодо змісту та оформлення дисертаційної роботи. При розгляді тексту дисертації суттєвих зауважень до її змісту та оформлення немає. У тексті зустрічаються поодинокі орфографічні та друкарські помилки (зокрема, пунктуаційні помилки тощо). Наявні стилістичні неузгодження, які не впливають на змістове наповнення, проте часом ускладнюють сприйняття логічності та послідовності викладу. Усі зазначені зауваження не впливають на науково-практичну цінність та не знижують значущості дисертаційної роботи.

Під час рецензування сформовано такі рекомендації:

1. У дослідженні недостатньо чітко представлено цільову вибірку. Доречним було б надати більш розгорнутий коментар щодо соціально-демографічних аспектів, особливостей досвіду військової служби та супутніх характеристик психічного стану на момент залучення учасників до дослідження. Таким чином, постає питання, чи враховувався вік, стать, стаж служби (зокрема попередній досвід бойових дій чи навчання у військових закладах), соціальна підтримка (сімейний стан, ставлення до людини як військового й т.п.) та актуальний психічний стан (зокрема, наявність попередніх проблем з психічним здоров'ям, наявність ЧМТ чи

поранень, за умов досвіду участі в бойових діях до початку повномасштабного вторгнення).

2. У дисертаційній роботі добре представлений експериментальний дизайн дослідження ефективності тренінгової програми (розділ 3), однак інформація щодо «ефективності» виграла б від представлення чітких критеріїв «ефективності» та додаткового аналізу цих аспектів у термінах 6-ти місяців, враховуючи, що дослідження позиційоване як лонгітюдне (розділ 2).
3. У дисертаційній роботі зазначено, що програма підтримки ціннісної стійкості військовослужбовців спрямована на зміцнення вже сформованих цінностей та переконань і сприяє підтримці їхнього рівня адаптованості та стійкості до бойового стресу під час виконання бойових завдань. Було б доречним виділити висновки чи узагальнення щодо дослідження адаптованості та стійкості до бойового стресу під час виконання бойових завдань надалі.

Запропоновані рекомендації мають дискусійний характер і жодною мірою не знижують загальної позитивної оцінки представленого дисертаційного дослідження.

ВИСНОВОК

Дисертаційна робота Кротюк Катерини Андріївни на тему «Психологічні особливості розвитку ціннісно-смиислової сфери військовослужбовців», подана для захисту на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія до разової спеціалізованої вченої ради Житомирського державного університету імені Івана Франка, є завершеною, повною та виконаною самостійно науковою працею. Дисертація має значну наукову, теоретичну та практичну значущість. Кротюк К. А. продемонструвала результати дослідження, що відповідають меті наукового проєкту, розкривають поставлені завдання та аргументують зроблені висновки. Основні наукові результати висвітлені в достатній кількості наукових публікацій, апробовані в

межах науково-практичних конференцій та впроваджені в закладах відповідного профілю.

Дисертаційна робота Кротюк Катерини Андріївни на тему «Психологічні особливості розвитку ціннісно-сислової сфери військовослужбовців» відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44, актуальним вимогам до оформлення дисертацій, затвердженим наказом № 40 Міністерства освіти й науки України від 12 січня 2017 р. (редакція від 12.07.2019 р.).

Кротюк Катерина Андріївна має необхідний рівень наукової кваліфікації й заслуговує присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія.

Офіційний опонент:

кандидат психологічних наук, доцент,
завідувач кафедри клінічної психології
факультету наук про здоров'я
Українського Католицького Університету

Олександр АВРАМЧУК

Перший проректор
Українського Католицького Університету

Ярослав ПРИТУЛА